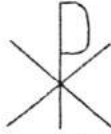

ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY
Studia Pedagogiczne z. 28

Anna Baziór
Bydgoszcz

***IUS LIBERORUM W CHRZEŚCIJAŃSKIEJ
INSKRYPCJI Z MEZJI DOLNEJ
PROBLEM DATACJI***

Przedmiotem poniższych rozważań jest chrześcijańska inskrypcja nagrobkowa zamieszczona (nr 48) w korpusie V. Beševlieva¹. Praca ta, poza rozwiązaniem problemu postawionego w tytule, ma na celu przybliżenie studentom pracy nad źródłem i wykazanie możliwości wykorzystania wyników badań; dlatego też pewne zagadnienia zostały potraktowane szerzej, by uczynić je bardziej zrozumiałymi.

Inskrypcja nr 48 pochodzi z miejscowości Securisca (dz. Nikopol w północnej Bułgarii), która należała do prowincji Mezji Dolnej². V. Beševliev podaje, iż napis umieszczono na marmurowym bloku, który wykorzystano wtórnie przy budowie studni; wysokość bloku wynosi 1,46m, szerokość – 0,78m, grubość – 0,61m³. E. Desjardins, który opublikował tę inskrypcję w 1868 r., a z którą to publikacją nie zapoznał się V. Beševliev, podaje inne dane. Według E. Desjardins inskrypcja nagrobkowa została umieszczona na występie, niedaleko studni, a wyryto ją na wewnętrznej ścianie sarkofagu, który został wykonany z dużo starszego marmuru; zabytek ten miał wymiary: wysokość – 1,20m, szerokość – 0,95m⁴. Pozostali wydawcy inskrypcji nie podali ani okoliczności jej znalezienia, ani jej wymiarów⁵.

- Bonae memoriae
 Aureliae Marcel-
 linae Oesc(ensis) pientissimae
 5 f(eminae), habens ius liberorum, filia
 q(uo)n(dam) Marcellini ex praef(ecto) leg(ionis) III
 Gallicae Danavae Damasco
 quae vixit ann(os) L.
 Turranius Leontius praesby-
 10 ter coniugi benae meritae
 memoriam et sibi v(ivus) f(ecit)⁶.

O chrześcijańskiej proveniencji napisu świadczy umieszczone na początku *siglum*, które powstało ze skrótu imienia Χριστός, a także osoba wystawcy, którym był mąż zmarłej, prezbiter, członek miejscowej hierarchii kościelnej⁷. Poza tymi dwoma wyróżnikami, inskrypcja ta jest typowym przykładem formularza napisu nagrobkowego epoki cesarstwa⁸.

Zmarła Aurelia Marcellina⁹, *pientissima femina*, urodzona w Oescus, posiadała *ius liberorum*. Przywilej jakim się cieszyła przyznawany był na mocy ustaw małżeńskich cesarza Oktawiana Augusta.

Jedną z przyczyn, dla których August podjął się ingerencji w życie osobiste mieszkańców *Imperium Romanum*, był kryzys rodziny rzymskiej, moralności rodzinnej i społecznej. Na przełomie I w. p.n.e. i I w. n.e.¹⁰, wydarzenia społeczno-polityczne, rosnące bogactwo doprowadziły do rozluźnienia obyczajów. Wzrosła liczba rozwodów, bezzennych i bezdzietnych obywateli rzymskich, szczególnie widoczne było to wśród elity ówczesnego społeczeństwa. August podjął się reformy i w tej materii, by unormować prawo dotyczące małżeństwa i rodziny. Zamierzał on powstrzymać spadek liczby małżeństw i urodzin, oraz przywrócić dawne, surowe obyczaje moralne. Współcześni badacze uważają, iż działalność legislacyjna Augusta miała również cele demograficzne – wzmocnienie starych rodów i dostarczenie armii obywateli rzymskich; czy też fiskalne – zasilanie kasy cesarstwa pieniędzmi, których nie mogły odziedziczyć osoby napiętnowane przez jego ustawy¹¹.

Z jego inicjatywy uchwalono w 18 r. p.n.e. *lex Julia de maritandis ordinibus* i *lex Julia de adulteriis coercendis*, a w 9 r. n.e. *lex Papia Poppaea*; pierwsza i ostatnia dotyczyły obowiązku pozostawania w małżeństwie i posiadania potomstwa (dlatego też później jurysci rzymscy określali je mianem *lex Julia et Papia Poppaea*); trzecia z wymienionych dotyczyła cudzołóstwa i miała odnowić normy

moralne przodków. *Lex Julia et Papia Poppaea* nakładała kary, przede wszystkim natury majątkowej (ograniczenia w dziedziczeniu testamentowym) na osoby, które pozostawały w celibacie (na mężczyzn między 25 a 60 rokiem życia, na kobiety między 20 a 50 rokiem życia), a także na małżeństwa bezdzietne, obywatele bowiem mieli obowiązek posiadania jak największej liczby dzieci. Ustawa ta zakazywała zawierania związków między osobami z warstwy senatorskiej a wyzwolencami i między wolno urodzonymi a kobietami o złej reputacji. Ustawy te, jak i problemy, których one dotyczyły, były także przedmiotem działalności legislacyjnej następców Augusta, m.in. Tyberiusza i Klaudiusza, którzy je zastrzali, bądź też łagodzili¹².

Ustawodawstwo małżeńskie Oktawiana nie niosło ze sobą samych tylko obowiązków i kar; przewidywało ono przywileje dla tych, którzy mogli poszczycić się posiadaniem odpowiedniej liczby potomstwa, a które zostały nazwane *ius liberorum*. *Ius trium liberorum* łączyło się z posiadaniem trojga dzieci przez osoby zamieszkałe w Rzymie; mieszkające w Italii (i wyzwolenci), musiały posiadać czworo dzieci, a w prowincjach pięcioro. Korzyści z *ius trium liberorum* czerpały zarówno kobiety, jak i mężczyźni. Ponieważ źródła rzymskie często wspominają o wymogu posiadania trojga dzieci, niektórzy autorzy piszą o *ius trium liberorum*. Dawało ono pierwszeństwo przy ubieganiu się o godności i umożliwiało, od czasów Sewerów, objęcie urzędu, nawet gdy kandydat nie osiągnął wieku wymaganego przez prawo dla tej funkcji; mógł on doliczyć do swego wieku liczbę posiadanych dzieci (1 dziecko = 1 rok). Posiadanie dziecka przywracało małżonkom pełną *capacitas* w zakresie prawa spadkowego, a ich dzieciom przypadały te części spadku, których nie mogły otrzymać osoby napiętnowane przez to prawo; dziecko mogło też przyczynić się do otrzymania obywatelstwa rzymskiego przez Latynów¹³.

Ius trium liberorum miało większe znaczenie dla kobiet niż dla mężczyzn. Spełniając jego warunki otrzymywały one pełną zdolność do czynności prawnych, wychodziły spod opieki swoich tutorów, były zwolnione z obowiązku powtórnego zamążpójścia, zrównano je w prawie spadkowym z mężczyznami. Mężczyźni natomiast, na podstawie tego przywileju mogli uchylać się od obowiązków nakładanych na nich przez prawo cywilne, np. *tutela* i *curae* czy sprawowania funkcji sędziego. Obojgu małżonkom dawało ono możliwość pełnego dziedziczenia po sobie, nie podlegali też oni restrykcjom prawa małżeńskiego Augusta, nawet gdyby byli w tym momencie bezżenni. Te szczególne przywileje można było otrzymać nie tylko przez spełnienie warunków, tj. posiadanie trojga dzieci, lecz także na mocy nadania takiego przywileju osobom, które ich nie spełniały (przez senat lub cesarza); skorzystali z tego m.in. Liwia, żona Augusta, Horacy i Wergiliusz, a także konsulowie Papiusz i Poppeusz, którzy sygnowali swoim imieniem ostateczną wersję ustawy *de maritandis ordinibus*. Później, za panowania Klau-

dusza, przywilej ten otrzymały nawet określone grupy zawodowe; bezpodstawne przyznanie tego przywileju, na czas ograniczony lub nieograniczony, było dowodem szczególnej łaski cesarza dla osoby obdarowanej *ius trium liberorum*¹⁴.

Przywilej *ius trium liberorum* stracił na znaczeniu, kiedy to cesarz Konstantyn w 320 r. ustawą *De informandis poenis caelibatus et orbitatus* zniósł *incapacitas* dla osób bezżennych i bezdzietnych. Pozostały więc tylko ograniczenia we wzajemnym dziedziczeniu między małżonkami, które znosiło *ius trium liberorum*¹⁵. Uwolnienie *caelibes* i *orbi* od groźby kary mogło być przejawem chrystianizacji prawa rzymskiego, świadectwem zmieniających się ideałów (np. szerzenie się ideału uświęconego dziewictwa)¹⁶. Jeszcze dalej poszli cesarze Honoriusz i Arkadiusz, którzy w 396 r. dali możliwość otrzymania *ius trium liberorum* każdemu, kto się będzie o nie ubiegał¹⁷. Ostatecznie znieśli ten przywilej Honoriusz i Teodozjusz II w 410 r.¹⁸

Ojcem Aurelii Marcelliny był Marcellinus: *ex prae(fecto) leg(ionis) III / Gallicae Danavae Damasco*¹⁹; oznaczało to, iż zakończył on swoją karierę wojskową jako dowódca legionu.

Dowódcy legionu w randze *praefectus legionis*, pochodzący ze stanu ekwicykiego, pojawili się za rządów Septymiusza Sewera (lata 193-211), objęli oni komendę nad trzema (*I, II, III Parthica*) nowo utworzonymi legionami. Wcześniej funkcję tę sprawowali *legati legionis* wywodzący się ze stanu senatorskiego. Przejmowanie dowodzenia nad legionami z rąk senatorskich przez ekwitów odbywało się sukcesywnie na przestrzeni pierwszej połowy III w., a ostatecznie zakończyło się za panowania Galliena (lata 253 – 268), który to przyznał im wyłączne prawo do obejmowania stanowisk kierowniczych w armii. Możliwe też stało się osiągnięcie tej rangi przez zwykłych żołnierzy, bowiem kandydatów na prefektów wybierano zapewne spośród starszych centurionów, a ten stopień był dla nich dostępny²⁰.

III Legion galijski, którym dowodził Marcellinus stacjonował w Syrii, koło miasta Emesa, jeszcze w 218 roku. Danaba (Danova), miasto leżące na trasie z Damaszku do Palmyry, miała być jego nowym miejscem pobytu; dowiadujemy się o tym właśnie z inskrypcji, która jest przedmiotem niniejszych rozważań.

J. Wagner lokalizuje ten legion w Danaba od czasów Aleksandra Sewera (lata 222 – 235). Innym źródłem potwierdzającym pobyt legionu w Danaba jest *Notitia dignitatum omnium, tam civilium quam militarium*²¹ – wykaz wszystkich urzędów oraz wyższych dowódców armii z podległymi im jednostkami wojskowymi. Przyjmuje się, iż trzon tego spisu powstał nieco po 395 r., a poprawki wprowadzono do 421 r.²² Dokument ten podaje, że do swej dyspozycji dowódca (*dux*) prowincji Fenicji miał dwa legiony: *III Gallica* – stacjonujący w Danaba i *I Illyricorum*, który obozował w Palmyrze²³.

Chrześcijańska konfesja Aurelii Marcelliny jest raczej pewna; czy jednak było możliwe, by jej ojciec – żołnierz mógł być chrześcijaninem?

Ojcowie Kościoła nie zabraniali chrześcijanom odbywania służby w armii, jeżeli wysuwali jakieś zastrzeżenia przeciwko niej, nie były one natury etycznej, lecz religijnej: żołnierze w czasie służby mogliby być narażeni na idolatrię²⁴. W praktyce chrześcijanie wstępowali do armii; zachęcały do tego korzyści, materialne i awans społeczny, jakie dawała służba wojskowa. Poza tym, niebezpieczeństwo konfliktu sumienia było mniejsze dla zwykłych żołnierzy niż oficerów. O ich przebywaniu w jej szeregach pod koniec II w. świadczą źródła relacjonujące wydarzenia związane z *Legio XII Fluminata* w czasie wojen markomańskich. Na początku IV w. liczba ich musiała być na tyle duża, by zwrócić uwagę władców i doprowadzić do prześladowań za rządów Dioklecjana²⁵. Ekspansji chrześcijaństwa wśród żołnierzy, i nie tylko, mógł sprzyjać tzw. Mały Pokój, który zapanował po edyktie tolerancyjnym Galliena w 262 r. Chrześcijanie w tym okresie bez przeszkód mogli sprawować nawet eksponowane funkcje w administracji cesarskiej²⁶.

Tak więc nie można wykluczyć możliwości, że Marcellinus był wyznawcą nowej religii, chociaż zachowała się, jak podaje F. Stopniak, tylko jedna inskrypcja chrześcijańska, której wystawcą był żołnierz, i która pochodzi z czasów przed edyktem Konstantina (313 r.)²⁷.

Zamiast daty śmierci wystawca umieścił na nagrobku liczbę przeżytych przez zmarłą lat. Chrześcijanie, dla których dzień śmierci był początkiem nowego życia, *dies natalis* lub *ἡμέρα γενέθλιος* – dniem narodzin dla nieba; odeszli od tego zwyczaju i umieszczali na nagrobkach dokładną datę śmierci, która nie była dla nich, tak jak dla wyznawców religii antycznych, dniem feralnym²⁸.

Nagrobek dla Aurelii Marcelliny wystawił jej mąż, Turranius Leontius²⁹, który był prezbiterem, czyli osobą stojącą bardzo wysoko w hierarchii kościelnej.

O istnieniu instytucji *presbyteroi* (starszych) informują już *Dzieje Apostolskie*; swoje korzenie miała prawdopodobnie w judaistycznej organizacji synagogałnej, gdzie starszymi byli zazwyczaj ludzie zamożni, którzy zapewne zajmowali się sprawami administracyjnymi. W społecznościach chrześcijańskich byli oni gronem doradców, które porównywano do senatu³⁰.

Na przełomie I i II w. charyzmatyczne godności kapłańskie zanikały, a ich uprawnienia przekazane zostały urzędowi instytucjonalnym; nad sprawami materialnymi i działalnością charytatywną gmin chrześcijańskich czuwali diakoni, a w materii duchowej i liturgicznej przewodnictwo należało do prezbiterów lub biskupów, określeń tych w początkowym okresie używano wymiennie. W II w. utrwaliła się reguła, iż na czele każdej większej gminy stał biskup, któremu podlegały grupy prezbiterów i diakonów; odtąd do biskupa należało celebrowanie

eucharystii. Powiększanie się liczby wyznawców, i tym samym mnożenie się wspólnot, doprowadziło w III w. do przejścia przez prezbiterów części funkcji biskupich, przede wszystkim odprawiania mszy. Ostatecznie siedzibami biskupimi stały się tylko większe ośrodki. Kościoły, które istniały na wsi czy w dzielnicach dużych miast, oddawano prezbiterom, którzy sprawowali systematycznie liturgię i wygłaszali kazania³¹.

Służbę w Kościele podejmowano zazwyczaj późno. W skład duchowieństwa wchodziły osoby, które miały już własne rodziny, wychowały potomstwo i zajmowały się zwyczajną działalnością gospodarczą i społeczną. Było to normalnym zjawiskiem w starożytności, która wysoko ceniła dojrzałość; młodzi ludzie rzadko byli wynoszeni do wysokich godności kościelnych, powoli osiąkali kolejne szczeble w hierarchii. Kandydatom na członków kleru nie stawiano żadnych wymagań formalnych, nie badano ich wiedzy teologicznej; sprzyjało to dziedziczeniu funkcji kościelnych, potrzebną bowiem wiedzę można było zdobyć w domu³².

Małżeństwo nie było przeszkodą w pełnieniu funkcji kapłańskich. Od członków kleru wymagano jednak, by ślub odbył się w obecności prezbitera (nie był to jednak sakrament), a żona była panną; po jej śmierci nie wolno mu było poślubić innej kobiety. Jedynie członków wyższego kleru, biskupów, prezbiterów i diakonów, zobowiązywano do przestrzegania wstrzemięźliwości seksualnej w okresie sprawowania przez nich posług duchowych; szczególnie mocno propagowano taką postawę na Zachodzie, lecz długo pozostawała ona w sferze ideałów. Na Wschodzie potomstwo prezbiterów i diakonów spłodzone w czasie pełnienia przez nich służby w Kościele nie przynosiło ojcom ujmy; dopiero prawodawstwo z czasów Justyniana uznało je za bękarty. Przestrzeganiu nakazów wstrzemięźliwości seksualnej sprzyjała wysoka granica wieku ustalona dla wyższego duchowieństwa³³.

W epigrafice chrześcijańskiej biskupi, prezbiterzy i diakoni nie pojawiają się wcześniej niż w III w. Najstarsza, datowana na 236 r., inskrypcja, na której pojawia się dostojnik kościelny – biskup, pochodzi z cmentarza Kaliksta w Rzymie³⁴. Prezbiterzy wzmiankowani są przez łacińskie napisy nie wcześniej niż w poł. III w.³⁵ Wymieniają ich inskrypcje pochodzące z różnych części *Imperium Romanum* (np. Rzymu, Italii, Afryki, Galii, Dalmacji czy Hiszpanii); często do nazwy ich funkcji: *presbyter*, dołączane były epitety, które jednak nie różniły się od tych, jakimi określano innych wiernych. Jedynym wyjątkiem jest termin: *prior*. Napisy nagrobkowe są także cennym źródłem do poznania życia zawodowego i rodzinnego tej grupy kleru³⁶.

Imiona zmarłej, Aurelia Marcellina, a także osób występujących obok niej na nagrobku: Marcellinus i Turranius Leontius, nie ułatwiają datacji tej inskrypcji. Od III w. zaczął się bowiem załamywać klasyczny system onomastyczny, *tria nomina*, stopniowo wychodziły z użycia *praenomen* i *gentilicium*. W IV w. *tria*

nomina pojawiają się sporadycznie w bardziej konserwatywnych, prowincjonalnych czy społecznych, kręgach; *duo nomina* są stosunkowo częste, a stają się rzadkością w V i VI w. W tradycji greckiej, generalnie, używano jednoelementowych imion, którym mogło towarzyszyć *patronymicum*. Taka sytuacja sprzyjała przyjmowaniu imion hellenistycznych lub chrześcijańskich; noszone imię nie musiało być jednak wyznacznikiem wiary, pochodzenia etnicznego czy społecznego³⁷.

V. Beševliev, wydawca korpusu, w którym znajduje się inskrypcja nagrobkowa z Securisca i autorzy publikacji wykorzystujących ją proponują różną datację: III w., III lub IV w., IV w., IV lub V w.³⁸ Z problemem datacji tej inskrypcji wiąże się kwestia rozwoju organizacji kościelnej na tych terenach, tzn. Mezji Dolnej. Przyjęcie najwcześniejszej datacji tego napisu, tj. III w., mogłoby być dowodem na intensywny rozwój chrześcijaństwa w tym stuleciu na obszarze tej naddunajskiej prowincji, które musiałyby zdobyć sobie na tyle liczną grupę wyznawców, aby dać, już w tym okresie, podstawy zorganizowanej działalności Kościoła i związanej z nią hierarchii.

Bardzo ogólnikowe przesłanki i sprzeczne opisy zabytku utrudniają ściśle datowanie napisu z Securisca. Myślę, że ważną wskazówką, mogącą przyczynić się do uściślenia datacji jest przywilej *ius liberorum*, którym szczyliła się zmarła Aurelia Marcellina. Przytoczę tu jeszcze raz daty: 320 r. – Konstantyn znosi sankcje wobec bezżennych i bezdzietnych; 396 r. – każdy zainteresowany może uzyskać ten przywilej; 410 r. – zostaje on ostatecznie zniesiony³⁹. Na podstawie chronologii realnego tracenia wartości przez *ius liberorum*, tzn. korzyści materialnych, które mógł dawać, możemy wnioskować, iż tracił on także swoje znaczenie prestiżowe. Można więc przypuszczać, że inskrypcja, po części pogańska, a po części chrześcijańska – jak określił ją E. Desjardins⁴⁰, powstała przed 320 r., wtedy to jeszcze posiadanie *ius liberorum* mogło być powodem do dumy. Nie można jednak wykluczyć, że powstała ona po tej dacie, a jej konserwatywny formularz mógł być wynikiem utrzymywania się na terenach naddunajskich Mezji Dolnej silnych wpływów kultury rzymskiej; tereny te były najsilniej zromanizowanym obszarem prowincji, dzięki wpływom jakie wywierały na nie stacjonujące tam legiony i osadnicy wojskowi. Przypuszczam jednak, iż nie powstała ona po 396 r.; w tym roku każdy zainteresowany mógł otrzymać ten przywilej. Jeżeli po ustawie z 320 r. mógł on dać jeszcze pewne korzyści majątkowe współmałżonkom, po 396 r., jeśli nawet ktoś ubiegał się o niego, to sędzę, że nie traktował go już jako specjalny zaszczyt, który przysporzy chwały osobie żyjącej lub zmarłej. Uważam więc, że można, nie popełniając anachronizmu, datować ten napis na przełom III i IV w.; nie stoi to także w sprzeczności z innymi danymi źródłowymi (*Notitia dignitatum*) i pozostałymi przesłankami.

PRZYPISY

- ¹ V. Beševliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien (SGLI)*. Berlin 1964, s. 33; por. też E. Desjardins, *Sur quelques inscriptions inédites de Valachie et de Bulgarie*. „Annali dell' Instituto di Corrispondenza Archeologica” 40, 1868, s. 50–52; CIL III, 2, p. 993 add. ad 755; E. Diehl, *Inscriptiones latinae christiane veteres*, vol. I. Berlin 1925, s. 86, nr 393; E. Condurachi, *Monumenti cristiani nell' Ilirico*. „Ephemeris Dacoromana” 9, 1940, s. 33–34; H. Leclerq, *Illyricum, Dictionnaire d'Archeologie chrétienne et de Liturgie (DACL)* 7,1(1926), col. 134; idem, *Militarisme, DACL* 11,1 (1933), col. 1156
- ² O Mezji Dolnej po reformie Dioklecjana zob. V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity (IV–Vc.)*. *Studies and Materials*. Amsterdam 1977, s. 61 i 99; o Securisca zob. idem, s. 103; Fluss, *RE* 27, 1, 1923, col. 1000.
- ³ SGLI, s. 33: *Quader aus Marmor, in die linke Seite eines alten Brunnens eingebaut. H. 1,46, Br. 0,78, D. 0,61, Bh. 0,03–0,06*.
- ⁴ E. Desjardins, op. cit., s. 50 n: „[...] autre inscription funéraire, qui se trouve placée, en saillie, pres de la meme fontaine, a été gravée dans la paroi intérieure d'un sarcophage de marbre beaucoup plus ancien, scié aux deux angles des côtés et a la base. Ce monument mesure 1,20 de hauteur sur 0,95 de largeur”.
- ⁵ Por. przypis 1; niestety, nie dotarłam do pierwszego wydania tej inskrypcji.
- ⁶ Lekcję podaję za SGLI, s. 33.
- ⁷ O epigrafice chrześcijańskiej, szczególnie o *sigla*, zob. M. Guarducci, *Epigraphy, Christian*. W: *Encyclopedia of the Early Church (EECh)*, ed. by A. Di Berardino, tr. A. Walford. Cambridge 1992, s. 279–280; C. M. Kaufman, *Handbuch der altchristlichen Epigrafik*. Freiburg 1917, szczeg. s. 40 nn; F. Stopniak, *U źródeł chrześcijaństwa*. *Archeologia*, Warszawa 1982, s. 190 – 224, zwł. s. 196 n; por. też P. Rosiński, *Najwcześniejsze formy krzyża chrystusowego*. „*Vox Patrum*” 4, 1983, s. 176 nn.
- ⁸ B. Bravo, J. Trynkowski, *Epigrafika*. W: *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*. T. I, (Vad. I). Warszawa 1986, s. 178
- ⁹ Por. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire (PLRE)*, Vol. I AD. 260 – 395. Cambridge 1993, s. 544
- ¹⁰ Wszystkie daty zamieszczone w tym artykule jeśli nie oznaczono p.n.e. odnoszą się do czasów po Chrystusie.
- ¹¹ M. Zabłocka, *Przemiany prawa osobowego i rodzinnego w ustawodawstwie julijsko-klaudyjskim*. Warszawa 1987, s. 34–36; W. Suder, *Moralność i płodność. Kryzys demograficzny arystokracji rzymskiej na przełomie I w. p.n.e. i I w. n.e.* W: idem, *Kloto, Lachesis, Atropos. Studia społeczno-demograficzne i medyczne z historii starożytnego Rzymu*. AUW, Historia CXX Wrocław 1994, s. 27 nn; M. Kuryłowicz, *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*. Lublin 1994, s. 60 nn i 64
- ¹² M. Zabłocka, op. cit., s. 34 nn; W. Suder, op. cit., s. 27; M. Kuryłowicz, op. cit., s. 61 nn.
- ¹³ Steinwenter, *RE* 10, 1979, col. 1281–1284; M. Zabłocka, op. cit., s. 47 nn; por. W. Suder, op. cit., s. 30; M. Kuryłowicz, p. cit., s. 62 nn.
- ¹⁴ J. F. Gardner, *Women in Roman Law and Society*, London – Sydney 1987, s. 20 n, 194 nn i 224; M. Cary, H. H. Scullard, *Dzieje Rzymu*. T. II, tł. J. Schwakopf. Warszawa 1992, s. 30 nn.; M. Zabłocka, op. cit., s. 55–67
- ¹⁵ *CTh* VIII, 16, 1 (31.01.320r.); por. M. Zabłocka, op. cit., s. 67
- ¹⁶ M. Simon, *Cywilizacja wczesnego chrześcijaństwa*. Tł. E. Bąkowska, wyd. III. Warszawa 1992, s. 225; por. J. Daniélou, H.–I. Marrou, *Historia Kościoła*. T. I, tł. M. Tarnowska. Warszawa 1984, s. 243

- ¹⁷ *CTh VIII, 17, 1* (9.05.396 r.); por. M. Zabłocka, op. cit., s. 67
- ¹⁸ *CTh VIII, 17, 2; VIII, 17, 3*; por. M. Zabłocka, op. cit., s. 67
- ¹⁹ Por. PLRE, s. 547, interpretuje tę inskrypcję jako napis nagrobkowy Marcellinusa: „*Marcellinus* [...] *died aged 50, father of Aurelia Marcellina*”; o *praefectus legionis* zob. W. Enßlin, RE 22, 2 (1954), col. 1323–1328; o *Legio III Gallica* zob. E. Ritterling, RE 12, 1925, col. 1517–1532; o *Danaba* (Danova) w Syrii zob. Benzinger, RE 4, 1901, col. 2083–2084.
- ²⁰ W. Enßlin, op. cit., col. 1324; M. Cary, H.H. Scullard, op. cit., s. 306 n i 352
- ²¹ E. Ritterling, op. cit., col. 1528 n; J. Wagner, *Legio III Scythica in Zeugma am Euphrat*. W: *Studien zu den Militärgrenzen Roms II. Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior*, D. Haupt, H. G. Horn. Bonn 1977, s. 519–Fig. 1, cytuję za: D. French, *Legio III Gallica*. W: *The Roman and Byzantine Army in the East*. Ed. by E. Dąbrowa. Kraków 1994, s. 31 – Fig. 1; Benzinger, op. cit., col. 2083.
- ²² B. Bravo, E. Wipszycka, *Wprowadzenie do źródłoznawstwa antycznego*. W: *Vad. I*, s. 35
- ²³ A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284 – 602*. London 1964, Appendix II, *The Notitia Dignitatum*, Table IX, s. 369; E. Ritterling, op. cit., col. 1529
- ²⁴ J. Helgeland, *Christian and the Roman Army from Marcus Aurelianus to Constantine*, ANRW II, 23. 1, Berlin 1979, s. 733 nn; L. J. Swift, *War and the Christian Conscience I, The early years*, ANRW II, 23. 1, Berlin 1979, s. 835–868
- ²⁵ J. Helgeland, op. cit., s. 765 nn i 795 nn; J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans la provinces danubiens de l'Empire romain*. Paris 1918, s. 42 nn; o prześladowaniach w armii w l. 300–302 por., W. H. C. Frend, *Persecutions*. W: *EECh*, s. 671; M. Jaczynowska, *Religie świata rzymskiego*. Warszawa 1990, s. 238; J. Daniélou, H.- I. Marrou, op. cit., s. 184; M. Simon, op. cit., s. 238 i 378.
- ²⁶ E. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*. Warszawa 1994, s. 116–118; M. Simon, op. cit., s. 207 n.
- ²⁷ F. Stopniak, op. cit., s. 205; z terenów sąsiadujących z Mezją Dolną, tzn. z ziem, które do 270 r. tworzyły rzymską prowincję Dację, znany chrześcijańska inskrypcję nagrobkową wystawioną przez weterana. Znaleziony w Napoca napis możemy datować na III w.: *D(is)M(anibus) ? / Aurelia [Ma]r[ina] / vix(it) ann(is) XVII, Aur(elius) / Marinianus fil(ius) / eius vix(it) Anno I / m(ensibus)*

III, Aur(elius) Babus / vel(eranus) pater p(osuit). / ; por. CIL III, p. 866; K. Królczyk, *Kulty weteranów w rzymskich prowincjach nad dolnym Dunajem w okresie pryncypatu*. Poznań 1994 (praca magisterska – maszynopis), s. 144 i Katalog inskrypcji nr 44.
- ²⁸ W. Schenk, *Kult świętych w starożytności do IV w.* W: *W kierunku chrześcijańskiej kultury*. Red. B. Bejze. Warszawa 1978, s. 316 i 322; M. Guarducci, op. cit., s. 279; F. Stopniak, op. cit., s. 214.
- ²⁹ O *Turraniusie Leontiusie* por., W. Enßlin, RE 7, 12, 1948, col. 1443; V. Beševliev, *Kleinasiatische Personennamen in den spätgriechischen und spätlateinischen Inschriften aus Scythia Minor, Moesia Inferior und Thracia*, *Pulpudeva* 2, 1976, 1978, s. 98; por. też, C. Carletti, *Inscrizioni cristiane di Roma. Testimonianze di vita cristiana (secoli III – IV)*. Roma 1986, nr 29 (2 poł. III w.), gdzie pojawia się żeńska forma imienia – *Tyrrania Iustina* i nr 77 (III–IV w.) – grecka, *Τυραννίς*.
- ³⁰ E. Wipszycka, op. cit., s. 32; A. G. Hamman, *Życie codzienne pierwszych chrześcijan (95–197)*. Tł. A. Guryń i U. Sudolska. Warszawa 1990, s. 162 n i 166; M. Simon, op. cit., s. 43
- ³¹ E. Wipszycka, op. cit., s. 32 n; A. G. Hamman, op. cit., s. 163; M. Simon, op. cit., s. 44
- ³² E. Wipszycka, op. cit., s. 35
- ³³ E. Wipszycka, op. cit., s. 39 n; A. G. Hamman, op. cit., s. 166 i 284; F. Stopniak, op. cit., s. 210
- ³⁴ C. Carletti, op. cit., nr 122, *Ἀντίροπος ἐπίσκοπος*; inskrypcje z tego korpusu, na których pojawia się prezbiter (nr 87, 114, 123, 128), datowane są na IV – V w.; F. Stopniak, op. cit., s. 207.

- ⁸⁵ H. Leclercq, *Presbyter*, DACL 14, 2, 1948, col. 1719; przytacza grecką inskrypcję, datowaną na l. 262–263 (col. 1717–18), wymieniającą prezbitera: Αὐρ(ήλιος) Καπίτων πρεσβύ(τερος) / νεος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἀνέ/στησα τὴν στήλην ταύτην τοῖς / ἰδίους γωνεῦσιν / καὶ τῇ εἰδίᾳ συνβίῳ / Βεβία Παύλα καὶ / τῷ γλυκυτάτῳ / μου υἱῷ Ἐλπίδιῳ / ὕ κτ' δέκα.
- ⁸⁶ F. Stopniak, *op. cit.*, s. 211
- ⁸⁷ J. Kajanto, *The Latin cognomina*, Societas Scientiarum Fennica, *Commentationes Humanarum Litterarum XXXVI. 2*. Helsinki 1965, s. 53 nn i s. 135; D. Mazzoleni, *Names, Personal*. W: *EECh*, s. 580; C. M. Kaufmann, *op. cit.*, s. 35 n; F. Stopniak, *op. cit.*, s. 200 nn; por. też. V. Beševliev, *Kleinasiatiscche*, s. 98, uważa tę rodzinę za przybyszów z Azji Mniejszej, co poświadczać ma greckie imię prezbitera. Por. też G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*. Heidelberg 1969; *gentilicia*, Turranius – s. 130, Aurelius – s. 46 n; *cognōmina*: Marcellinus – s. 236, Leo – s. 360.
- ⁸⁸ Por. SGLI, s. 33, proponuje IV lub V w.; PLRE, s. 544 i 547: ? IV w.; E. Ritterling, *op. cit.*, col. 1528 i 1530: III lub IV w., przy czym w wykazie dowódców legionu umieszcza Marcellinusa w IV w.; K. Ilski, *Biskupstwo w Novae a zagadnienie chrystianizacji Mezji Dolnej*. „*Balcanica Posnaniensia*” I, 1984, s. 307: III w.; E. Desjardins, E. Condurachi i H. Leclercq nie przedstawiają propozycji datacji.
- ³⁹ Por. przypisy 15, 17 i 18.
- ⁴⁰ E. Desjardins, *op. cit.*, s. 51

IUS LIBERORUM IN CHRISTIAN FUNERARY INSCRIPTION FROM LOWER MOESIA. QUESTION OF DATE

Summary

The subject of this paper is the date of dedication one Christian epitaph from Securisca (Lower Moesia). Make this date corectly which could help us in many cases e.g. in the problem of development of Church organization on this area.

V. Beševliev, other editors and historians suggested different dates of dedication: III c., III or IV c., IV c., IV or V c. A. D. I think that a very important indication which can make this date precisely is a privilege *ius liberorum* that Aurelia Marcellina was proud of. According to chronology of losing its material value: 320, 396, 410 A.D.(C. *Th.* VIII, 16,1; 17,1; 17,2) we can conclude that this privilege has lost its prestige, too. We can suppose that inscription was dedicated before 320, however, we cannot exclude that the tombstone was dedicated after this date but before 396.